

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТИНИ

У статті аналізуються педагогічні погляди К.Д. Ушинського на проблему виховання емоційної культури дитини, питання творчого осмислення ідей видатного педагога сучасними дослідниками, учителями, авторами програм, методичних посібників.

Ключові слова: емоційна сфера, емоційна культура, почуття.

К.Д. Ушинського, як і багатьох інших визначних педагогів, глибоко хвилювали питання щодо особливостей емоційної сфери дітей, можливостей впливу на неї. Вкладаючи в це поняття емоції, почуття, почування, К.Д. Ушинський висловив чимало цікавих думок щодо шляхів емоційного впливу на дітей, виховання їхніх почуттів, тобто емоційної культури. Надаючи великого значення ролі почуттів у житті та діяльності людини, К.Д. Ушинський багато уваги приділив психології емоцій, урахуванню їх у навчанні і вихованні.

Ідеї К.Д. Ушинського щодо виховання емоційної сфери дитини є актуальними й на сучасному етапі розвитку освіти, коли суттєвого значення набуває проблема виховання духовної культури особистості та її важливої частини – емоційної культури. Необхідність творчого осмислення ідей великого педагога, подальшого вивчення й вирішення даної проблеми визначається й тим, що аналіз шкільної практики засвідчує наявність суперечностей між інтелектуальним та емоційним розвитком особистості, рівнем знань та емоційним сприйняттям учнів. Нерідко інтелектуальне випереджає емоційне.

Проблема виховання емоційної сфери дітей знайшла своє теоретичне обґрунтування в роботах філософів та культурологів – Аристотеля, Платона, Б. Спінози, І. Канта, Л. Фейєрбаха та ін.

Психологічні аспекти культури почуттів і емоцій знайшли своє відображення в працях Б. Ананьєва, Л. Божович, В. Вілюнаса, Л. Виготського, І. Джидар'ян, Б. Додонова, Я. Рейковського, Б. Теплова, П. Якобсона та ін.

У педагогічному аспекті проблема культури почуттів цікавила зарубіжних педагогів І. Гербарта, Я. Коменського, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, вітчизняних педагогів і діячів культури Г. Ващенко, О. Духновича, Я. Козельського, С. Русову, Г. Сковороду, В. Сухомлинського та ін.

Метою статті є аналіз педагогічних поглядів К.Д. Ушинського на проблему виховання емоційної культури дитини, вивчення питання творчого осмислення ідей видатного педагога сучасними дослідниками.

К.Д.Ушинський був переконаний, що оволодіння особистістю загальнолюдськими цінностями тільки на рівні усвідомлення є неможливим. У цьому процесі активну роль відіграють емоції, почуття, які допомагають розкрити внутрішній світ людини, впливають на її вчинки, моральний стан, є регуляторами людського спілкування [2, с.380]. Почуття найглибше відображають сутність особистості дитини, вони захоплюють дитину повністю, значно сильніше, ніж дорослу людину.

У своєму головному творі „Людина як предмет виховання” К.Д. Ушинський вказує на важливий орієнтир, який дає змогу правильно визначати мету виховання. Він зазначав: „Виховання, яке майже виключно дбає про утворення розуму, робить у цьому разі великий промах, бо людина більше людина в тому, як вона почуває, ніж у тому, як вона думає. Почування..., а не думки, становлять осереддя психічного життя, і саме в їх утворенні має бачити вихователь свою головну мету” [3].

Цікаві думки К.Д. Ушинського про особливості емоційної сфери дітей.

Дитинство – найбільш сприятливий період розвитку емоційної сфери, культури почуттів особистості. „Апарат відчуттів” дитини, що поступово розвивається, дає їм можливість пізнавати властивості предметів, явища природи, сприяє тому, що діти стають більш чутливими до гармонійних і дисгармонійних сполучень кольорів, звуків, рухів тощо. Діти від природи не вміють приховувати своїх почуттів. У голосі і на обличчі дитини можуть як у дзеркалі відбиватися гнів, страх, надія, радість, сум, відраза, і за це її не можна переслідувати.

Сильний вплив почуттів на всю життєдіяльність дитини він пояснює тим, що переживання, які виникають у дитячій душі, не знаходять у ній протидії – в ній ще немає такої сили, яка б могла протистояти почуттям. К.Д. Ушинський відмічає такі особливості емоційної сфери дітей, як велика рухливість емоційних процесів, швидкий перехід від одних переживань до інших. Почуття дітей можуть бути сильними, але не завжди стійкими. Дитина може швидко і легко переходити від одного емоційного стану до цілком протилежного. Однак дитячі почуття не минають безслідно. Вони стають ґрунтом, на якому розвиваються ті чи інші якості особистості.

Сенсорну відкритість, підвищену чутливість, вразливість, емоційність, образність сприймання К.Ушинський вважав прекрасним станом дитинства, умовою розвитку естетичних почуттів дітей, що є необхідним для виховання емоційної культури. Не абсолютизуючи значення емоційного світу дитини, К.Д. Ушинський одночасно вказує на те, що вихователь повинен правильно спрямовувати розвиток її почуттів [1, с.131].

Педагог був упевнений, що на почуття дітей, а значить, і на формування емоційної культури впливає зміст навчання, яке повинно бути пов'язане з життям і ґрунтуватися на тісних міжпредметних зв'язках. Кожний предмет має великі можливості впливу на емоційну сферу дитини. „У всякій науці, – зауважував педагог, – більш або менш є естетичний елемент, передавання якого учням повинен мати на увазі наставник. Вихователь повинен користуватися всякою нагодою, щоб з допомогою навчання закинути в душу дитини яке-небудь добре насіння й зв'язувати добре почуття з усяким уявленням, з яким воно тільки може бути зв'язане. Такі нагоди безперестанно трапляються майже у всіх науках; але часто буває, що викладач не тільки не користується цією нагодою, але, навпаки, сам псує те добре або естетичне почуття, яке дає йому предмет” [6, с.289]. К.Д. Ушинський також зазначав, що не тільки зміст, а й форма навчання і виховання має розвивати почуття любові до прекрасного.

Особливого значення в розвитку емоційної сфери дітей К.Ушинський надавав сприйманню краси оточуючого світу, зокрема форм, барв, звуків природи. Саме на цій основі здійснюється наочне навчання, розвиток сенсорної сфери дитини. Спілкування з природою облагороджує думки і почуття, приносить велику насолоду. К. Ушинський закликав учителів ретельно готувати учнів до сприймання краси природи, розширювати коло їхніх знань і уявлень на базі чуттєвого досвіду. „Природа є одним з наймогутніших агентів у вихованні людини, і найдбайливіше виховання без участі цього агента завжди відгонитиме сухість, однобічність, неприємною штучністю. Бідолашна дитина, якщо вона зросла, не зірвавши польової квітки, не прим'явши на привіллї зеленої трави! Ніколи вона не розвинеться з тією повнотою й свіжістю, до яких здатна душа людська: розвиток її завжди відгонитиме душною атмосферою замкнених будинків” [5, с.50].

К.Д. Ушинський підкреслював велике значення у вихованні емоційної культури дітей мистецтва – художньої літератури, музики, образотворчого мистецтва. Мистецтво – свого роду емоційна пам'ять, багата скарбниця духовних почуттів людства. Будь-яке людське почуття набуває в мистецтві особливого характеру. Воно стає узагальненим. Почуття збагачено художньо-естетичним уявленням, фантазією, інтуїцією, що взяті в формі образності. Образність мистецтва – це відображення життя в формах самого життя. Тому й на почуття мистецтво впливає через самі почуття, через емоційно-образне переживання. Педагог прагнув виховувати в дітей здібність почувати, переживати, насолоджуватися прекрасним. Кожний художній твір мистецтва криє в собі не тільки пізнавальні функції, але й викликає глибокі почуття, спонукає до активного мислення, розвиває оцінне ставлення до об'єкта і явищ навколишнього життя. Знайомство з різними видами мистецтва в їх взаємодії значно збагачує й розширює емоційний світ молодших школярів, формує культуру естетичних переживань і співпереживань, залучає до складного світу багатогранних почуттів художників, композиторів, поетів, письменників.

Багато уваги приділяв К.Д. Ушинський „поетичному елементові” у вихованні почуттів, впливові лірики на дитину. Адже в ліриці багато що усвідомлюється насамперед через почуття і не може бути пояснено уможлядно. Підкреслюючи велику зображувальну і виховну силу поетичної народної мови, він писав, що у народній мові ми знаходимо багато „справді поетичного почуття, витонченого, напрочуд вірного смаку..., силу-силенну надзвичайної чутливості до найтонших переливів у явищах природи...” [4, с.268]. К.Д.Ушинський розглядав художній твір як вікно, крізь яке можна показати дітям народне життя в різних його проявах. Педагог радив розвивати на уроках читання естетичне чуття, образне мислення, оголосивши війну голому раціоналізмові, відірваному від почуттів учня. На уроках лірики, – радив педагог, – повинна панувати атмосфера емоційного піднесення, святковості, що позитивно впливає на емоційну сферу учнів.

У творах К.Д.Ушинського знаходимо чимало думок про роль окремих методів навчання у формуванні почуттєвої сфери учнів, зокрема таких, як розповідь, бесіда, виразне читання, демонстрація та ілюстрація. Видатний педагог закликав учителів старанно готуватися до

спілкування з дітьми, шліфувати свою мову, прагнути, щоб розповідь впливала на дитячу душу. К.Д. Ушинський з прикрістю зазначав, що небагато вчителів володіють майстерністю розповіді.

Вирішальну роль у вихованні емоційної культури дітей К.Д. Ушинський надавав правильній організації життя й діяльності дітей, яка впливає на них набагато сильніше і міцніше, ніж моральні повчання, заохочування й покарання. Важливо, щоб усе шкільне навчання і все шкільне життя були пройняті розумним і моральним началом. „У школі повинні панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи в жарт, ласкавість без солодкості, справедливість без причепливості, доброта без слабості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумна діяльність. Тоді добрі почуття й прагнення самі собою розвинуться в дітей, а початки поганих нахилів, набуті, можливо, раніше, потроху згладяться” [5, с.401].

Отже, К.Д. Ушинський був упевнений, що емоційний фактор не тільки підвищує освітню ефективність навчального процесу в школі, а й є великою виховною силою. Виховання емоційної культури учнів залежить не тільки від змісту і методів навчання, а й від емоційної атмосфери та стосунків між учителями й учнями.

К.Д. Ушинський вважав, що для емоційного розвитку дитини багато можуть дати свята зими, весни, літа, осені. Дитина від природи здатна більше радіти, ніж журитися. Знаючи цю особливість дитячої природи, вихователь повинен підтримувати в дітях насамперед почуття радості, захоплення та інші позитивні емоції. Такі свята приносять дітям радість від краси народних традицій. Виховання без елементу святковості К.Д. Ушинський вважав тьмяним, сірим.

На думку педагога, велику роль в процесі виховання емоційної сфери дітей відіграє родина, де дитина робить перші кроки в житті, родина, яка показує їй норми поведінки і закладає перші цеглини в складну будову характеру особистості. К.Д. Ушинський підкреслював важливість доброзичливих взаємин між батьками й дітьми, дружби, любові, взаємної поваги між ними. Він вважав, що увесь „дух сім'ї” повинен сприяти правильному виховному процесу. „Хто не знає, – писав педагог, – як сильно діє на характер дитини приклад і вплив батьків” [4, с.102]. Отже, батьки, їх емоційна поведінка, почуття, є взірцем для дітей, адже діти люблять наслідувати дорослих.

Важливі думки висловлював К.Д. Ушинський з приводу того, як треба з раннього дитинства пробуджувати в дітях емоційний відгук на все прекрасне – читати їм дитячі книжки, виводити на лоно природи, показувати різні картинки, навчати різноманітних пісенок.

Яскраве відображення і втілення в педагогічну практику ідей К.Д. Ушинського щодо виховання емоційної сфери дитини знайшли в діяльності видатних педагогів А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та ін.

Сучасні дослідники багато зробили у справі вивчення педагогічної спадщини К.Д. Ушинського. Пошуки нових ефективних методів і форм навчання вимагають творчого осмислення ідей видатного педагога. У дослідженнях Т. Антоненко, В. Бачиніна, Н. Крилової, Л. Коваль, В. Толстих, О. Турської та ін. зосереджено увагу на пошуку засобів, шляхів формування культури емоцій у дітей різного вікового періоду.

Питання емоційної культури учнів, зокрема її складових – інтелектуальних, моральних та естетичних почуттів – були розглянуті в дослідженнях О. Барабаш, Л. Ващенко, І. Головської, Н. Миропольської та ін.

Учителі, автори нових програм і методичних посібників для початкових класів вміло реалізують теоретичні положення і практичні поради К.Д. Ушинського, його послідовників щодо виховання емоційної культури учнів. У сучасних підручниках багато віршів, оповідань природознавчого змісту, чимало поетичних текстів пейзажного характеру вміщено в підручниках з малювання, музики.

Виховання в учнів початкової школи емоційної культури відбувається в тісному зв'язку з формуванням у них уявлення про цілісну картину світу. Вирішення цього завдання сьогодні відбувається шляхом інтеграції як провідної ідеї в реалізації змісту освіти. Найбільш вдало реалізується ідея інтеграції в процесі викладання предметів мовно-літературного циклу, музики, образотворчого мистецтва.

Аналіз своєрідності мови, літератури і музики, програм, підручників, методичних посібників з цих навчальних предметів показав, що в кожному з них закладено можливості для емоційного розвитку учнів та організації роботи з емоційного виховання (виразне читання, увага до співрозмовника, форми вираження ввічливості), а інтегроване вивчення цих предметів, що передбачає виявлення спільності мовної, музичної, зображальної інтонацій, засобів їх виразності, жанрової природи творів тощо, створює сприятливі умови для виховання емоційної культури молодших школярів.

Таким чином, педагогічні ідеї К.Д. Ушинського залишаються дієвими і сучасними. Вони дають поштовх для удосконалення процесу навчання й виховання.

Література

1. Копачов І.П. Трактуння К.Д.Ушинським вікових особливостей дітей // Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського. – К.: Вища школа, 1974. – С.126-134.
2. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1983. – 488 с.
3. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1983. – С.192-471.
4. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1954. – 449 с.
5. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1954. – 559 с.
6. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.6. – К.: Рад. шк., 1955. – 616 с.

K.D.Ushynsky's pedagogical views on the problem of child's emotional culture upbringing, the issue of creative comprehension of the outstanding teacher's ideas by contemporary researchers, authors of syllabi and school tackles are analysed in the article.

Key words: emotional culture, emotional realm, feelings.

Надійшла до редакції 14.04.2008 р.